ISSN 2654-2366

Archive

Archive Offprint

ARCHIVE

Open Access Scientific Journal

ISSN 2654-2366

Volume 15 – 2019 Offprint

Volume No: Archive Volume 15, 2019
Editor: K. Kalogeropoulos
Date: December, 5 2019

Cite as: Μαφρέδας, Θ. (2019). Άγιος Χριστόφορος ο Κυνοκέφαλος, *Archive*, σσ. 46-60.

Άγιος Χριστόφορος ο Κυνοκέφαλος

Λέξεις-κλειδιά: *αγ. Χριστόφορος*, *αγιογραφία*, *εικόνες*, *Κυνοκέφαλος*, *φορητές εικόνες*

Θωμάς Μαφρέδας, Θεολόγος (Mth) – Υ/Δ Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής:

Abstract

In this essay, an attempt is made to interpret the iconographic type of St. Christopher, in the form of a dog, as well as to investigate the causes of the creation of this iconographic type, based on its various biographical data, as reported by various authors. Essentially, an attempt is made to find the iconographic model of this iconography, while at the same time a theological approach is given to the iconography of the saint in the form of a dog. It is a hagiological, iconographic and theological approach to a portable composition of St. Christopher that comes from the Holy Monastery of Serres and Nigrita and dates back to the 19th century.

Φορητή εικόνα του 17ου αι. Διαστάσεις: Ύψος: 67 cm, Πλάτος: 35 cm, Κερμίρα Καππαδοκία, ο άγ. Χριστόφορος απεικονίζεται κυνοκέφαλος.

Από τον 5ο αιώνα και μετά, πιστευόταν ευρέως στο Βυζάντιο ότι ο άγιος ήταν ένας από τους μυθικούς κυνοκέφαλους, μια βάρβαρη φυλή χωρίς το χάρισμα της ανθρώπινης ομιλίας, γεγονός που στέρησε την παρουσία του στην αγιογραφική τέχνη. Παρόλα αυτά στη μεταβυζαντινή τέχνη, ειδικά από τον 17ο αι. και μετά, οι ορθόδοξοι καλλιτέχνες ζωγράφιζαν ενίοτε τον άγιο ως κυνοκέφαλο.

Στο παρόν δοκίμιο γίνεται μια προσπάθεια να ερμηνευθεί ο εικονογραφικός τύπος του αγίου Χριστοφόρου, με την μορφή σκύλου, καθώς επίσης και να ερευνηθούν τα αίτια δημιουργίας αυτού του εικονογραφικού τύπου, με βάση τα διάφορα βιογραφικά στοιχεία του, όπως τα αναφέρουν οι διάφοροι συναξαριστές. Ουσιαστικά γίνεται προσπάθεια για την ανεύρεση του εικονογραφικού προτύπου αυτής της εικονογραφίας, ενώ παράλληλα δίνεται και μια θεολογική προσέγγιση στην εικονογραφία του αγίου υπό την μορφή σκύλου. Πρόκειται για αγιολογική, εικονογραφική και θεολογική προσέγγιση σε μια φορητή σύνθεση του αγίου Χριστοφόρου που προέρχεται από την Ιερά Μονή Σερρών και Νιγρίτης και χρονολογείται τον 19ο αιώνα.

Παρατηρώντας την εικόνα του αγίου Χριστοφόρου, από τον ιερό ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ξηροτόπου Σερρών, δίνεται η αίσθηση ότι πρόκειται για μια εικονογράφηση μιας μορφής αγίου που χαρακτηρίζεται από μια ιδιαιτερότητα. Ο άγιος Χριστόφορος, όπως επιγράφεται η σύνθεση, εικονίζεται όρθιος, με το σώμα του να έχει στάση 3/4, ενώ το πρόσωπό του είναι σε στάση προφίλ. Φέρει στρατιωτική ενδυμασία και κόκκινη χλαμύδα, στο δεξί του χέρι κρατάει υψωμένο σταυρό, ενδεικτικό ότι πρόκειται για μάρτυρα, ενώ στο

αριστερό του χέρι φέρει σάρκα με ανθρώπινα χαρακτηριστικά, που προσομοιάζουν προς ανθρώπινο κεφάλι. Η ιδιαιτερότητα της σύνθεσης έγκειται στο ότι ο άγιος Χριστόφορος εικονίζεται με μορφή ζώου, εν προκειμένω σκύλου. Εγείρονται έτσι ερωτήματα του τύπου ποιος είναι ο λόγος για μια τέτοια εικονογραφία, και επί τη βάση ποιας ιστορικής ή άλλης πραγματικότητας οι αγιογράφοι που ιστόρησαν τον άγιο Χριστόφορο προχώρησαν στην επιλογή αυτού του τύπου για την απόδοση του αγίου.

Ποιός ήταν, όμως, ο άγιος Χριστόφορος, ποιος ήταν ο λόγος που τον οδήγησε στο μαρτύριο, ή ακόμα και για ποιο λόγο ιστορείται με μορφή σκύλου, είναι ερωτήματα που θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε. Ο άγιος Χριστόφορος, από την εκκλησία συγκαταλέγεται στη χορεία των Μεγαλομαρτύρων, και εν συντομία θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε τα βιογραφικά του στοιχεία ως εξής. Ο ίδιος ήταν μέλος μια φυλής της βόρειας Αφρικής, των Μαρμαριτών, αιχμαλωτίστηκε από τις ρωμαϊκές δυνάμεις, κατά την διάρκεια εκστρατείας του Διοκλητιανού, εναντίον των Μαρμαριτών, στα τέλη του 301 με αρχές του 302, και μεταφέρθηκε σε ρωμαϊκή φυλακή, κοντά στην Αντιόχεια της Συρίας. Βαφτίστηκε χριστιανός από τον, εκεί, πρόσφυγα επίσκοπο Αλεξανδρείας Πέτρο και μαρτύρησε στις 9 Ιουλίου του 308. Κατά την *BHG*(309-310c) και την *BHL* (1764) ο άγιος Χριστόφορος ήταν στρατιώτης που μαρτύρησε για την πίστη του στην Αντιόχεια της Συρίας.

Υπάρχει όμως μία προβληματική σχετικά με το βίο του αγίου Χριστοφόρου, μεταξύ της Λατινικής αγιολογικής παράδοσης και της Ελληνικής, η οποία έγκειται σε διαφορετικές ημερομηνίες, σε διαφορετικούς λόγους που τον οδηγούν στο μαρτύριο ή ακόμα και σε διαφορετικές θέσεις σχετικά με το ποιος είναι ο επίσκοπος που τον βαφτίζει Χριστιανό ή ποια ήταν η μορφή του. Ωστόσο και στις δύο αυτές παραδόσεις υπάρχουν κοινά στοιχεία γύρω από την βιογραφία του που σχετίζονται με τη σύλληψή του, όπου και οι δύο αναφέρουν πως ήταν μέλος της φυλής των Μαρμαριτών. Οι Μαρμαρίτες ήταν φυλή της βόρειας Αφρικής, στη σημερινή Λιβύη, που στην αρχαιότητα ήταν γνωστή ως Μαρμαρική. Ανατρέχοντας στο αρχαιολογικό λεξικό του αείμνηστου καθηγητή της αρχαιολογίας, Αλέξανδρου Ραγκαβή, στο λήμμα *Μαρμαρική*, βλέπουμε να παραθέτει τις εξής πληροφορίες:

«*Μαρμαρική, ἡ ἀνατολικὰ τῆς Αἰγύπτου, βορείως, παραθαλασσία χώρα, συνήθως ταττομένη μετὰ τῆς Κυρηναϊκῆς, ἐξετείνετο πρὸς νότον μέχρι τῆς ὀάσιος τοῦ Ἄμμωνος, καὶ περιελάμβανε, πλὴν τῆς κυρίας Μαρμαρικῆς, ἀνατολικὼς αὐτῆς καὶ τὸν Λιβυκὸν νομόν. Ἤδη ἔρημος ἡ χώρα αὕτη, φαίνεται ὅτι ἦν εὔφορος ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Οἱ κάτοικοι Μαρμαρίδαι, ἦσαν νομάδες, καὶ αἱ κυριώτεραι αὐτῶν φυλαὶ ἦσαν οἱ Ἀδυρμαχίδαι καὶ Γιλιγάμμαι παρὰ τὴν ἀκτήν, οἱ Νασαμόναι και Αὐγίλαι ἐν τῷ ἐσωτερικῷ*» και λίγο παρακάτω: «*Μαρμαρική, χώρα τῶν βορείων παραλίων τῆς Ἀφρικῆς, μεταξὺ Κυρήνης καὶ Λιβύης», παραπέμποντας παράλληλα στον Στράβωνα και στον Πτολεμαίο, δύο μεγάλους γεωγράφους των πρωτοχριστιανικών χρόνων. Ανατρέχοντας έτσι στις πηγές, θα βρούμε τον Κλαύδιο Πτολεμαίο (2ος αι.) στο γεωγραφικό του έργο να αναφέρεται στη περιοχή της Μαρμαρικής, γράφοντας μεταξύ άλλων: «Ἡ Μαρμαρικὴ σὺν Λιβύῃ καὶ Αἰγύπτῳ περιορίζεται, ἀπὸ μὲν δυσμῶν τῇ τε Κυρηναϊκὴ κατὰ τὴν ἐκτεθειμένην διὰ Δάρνεως πόλεως γραμμὴν καὶ μέρει τῆς ἐντὸς Λιβύης ὑπὸ τὸν αὐτὸν μεσημβρινὸν μέχρι πέρατος, οὐ ἡ θέσις […]να δ κγ• ἀπὸ δὲ ἄρκτων τῷ [τε] Αἰγυπτίῳ πελάγει κατὰ περιγραφὴν τῆς παραλίου τοιαύτην Μαρμαρικὴς νομοῦ». Το ότι η ονομασία αυτή για την συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή παραμένει εν χρήσει και πολύ αργότερα, κυρίως τον 12ο αιώνα, μάς το επιβεβαιώνει και ο Ευστάθιος, εκκλησιαστικός συγγραφέας και φιλόλογος, ο οποίος στην επιστολή του προς τον δούκα Ιωάννη, υιό του Ανδρονίκου του Καματηρού, αναφέρεται στην περιοχή της Μαρμαρικής, υποστηρίζοντας μεταξύ άλλων πως η περιοχή οφείλει την ονομασία της στον υιό ενός Άραβα ονόματι Μαρμαρίδη: «Ὅτι τὸ ἔθνος οἱ Μαρμαρίδαι προνενεύκασιν Αἰγύπτου, ἤτοι πρὸ τῆς*

Αἰγύπτου τέτανται. Καλοῦνται δὲ οὕτως ἀπὸ Μαρμαρίδου τινὸς υἱοῦ Ἄραβος, καὶ ἡ χώρα αὐτῶν Μαρμαρική».

Η πληροφορία αυτή, την οποία και οι δύο αγιολογικές πηγές, ελληνική και λατινική αποδέχονται, ότι ο Χριστόφορος κατάγεται από την φυλή των Μαρμαριτών είναι αρκετά σημαντική, διότι υπήρχε μόνο μία στρατιωτική φυλή γνωστή με το όνομα αυτό, ένα όνομα που γίνεται ευρέως γνωστό όταν το 401 συντάσσεται ένα ρωμαϊκό έγγραφο με την ονομασία «notitia dignitatum», το οποίο αναφέρει πως μία στρατιωτική μονάδα με το όνομα «cohors tertia Valeria marmaritarum» υπηρέτησε κάτω από τις διαταγές της στρατιωτικής διοίκησης στις ύστερες ρωμαϊκές εκστρατείες προς τη Συρία, όπως διαβάζουμε σχετικά και στη *BHL*: «He posted him in the numerus Marmaritarum which stood at the king's hand». Ο τίτλος Valeria δείχνει πως ο αυτοκράτορας Διοκλητιανός (284-305) του οποίου το πλήρες όνομα ήταν Gaius Aurelius Valerius Diocletianus, ήταν αυτός που συγκρότησε τη στρατιωτική αυτή μονάδα. Το γεγονός πως ο Χριστόφορος μαρτύρησε στη Συρία και πως η στρατιωτική μονάδα *cohors tertia Valeria marmaritarum* υπηρέτησε στη Συρία, επιβεβαιώνει πως αυτή ήταν η μονάδα στην οποία κλήθηκε ο Χριστόφορο να υπηρετήσει μετά την αιχμαλωσία του. Έτσι λοιπόν αποδεικνύεται πως ο Χριστόφορος δε μπορεί να μαρτύρησε πριν από το 284, οπότε και ιδρύεται η εν λόγω στρατιωτική μονάδα. Έτσι, είναι λογική η εξήγηση ότι κατά την περίοδο της εκστρατείας του Διοκλητιανού στη βόρεια Αφρική, στην περιοχή της Μαρμαρικής, προς τα τέλη του 301 με αρχές του 302, ο Χριστόφορος συλλαμβάνεται, αποστέλλεται στη Συρία και εντάσσεται στη δύναμη της στρατιωτικής μονάδας *cohors tertia Valeria marmaritarum* για να υπηρετήσει στην τοπική συριακή διοίκηση.

Η αναγνώριση του αγίου Χριστοφόρου ως μέλος της φυλής των Μαρμαριτών, η οποία σύμφωνα και με τις δύο αγιολογικές παραδόσεις, ήταν φυλή ανθρωποφάγων και είχαν κεφάλι που έμοιαζε με μορφή σκύλου, είχε ως αποτέλεσμα, κυρίως από την ελληνική αγιολογική παράδοση να επικρατήσει η άποψη αυτή και για τον άγιο Χριστόφορο, να θεωρείται δηλαδή ότι το κεφάλι του είχε την μορφή σκύλου, κάτι που θα επηρεάσει αργότερα και την βυζαντινή εικονογραφία, η οποία θα τον παρουσιάσει ως κυνοκέφαλο. Αντιθέτως η λατινική αγιολογική παράδοση ακολούθησε εντελώς διαφορετικές γραμμές. Έτσι κάτω από την επίδραση της Λατινικής αγιολογικής βιβλιογραφίας, η οποία δεν αποδέχτηκε την άποψη της ελληνικής παράδοσης να ερμηνεύσει το λατινικό *canineus* ως τον άνθρωπο που μοιάζει με σκύλο, αλλά να το θεωρεί ως Χαναναίο (Canaanite), ως τον άνθρωπο που κατάγεται από τη φυλή του Καναάν, απορρίφθηκε η άποψη πως η μορφή του Χριστόφορου έμοιαζε με μορφή σκύλου και επικράτησε η εντύπωση πως ο Χριστόφορος ήταν ένας «γίγαντας» ο οποίος κουβάλησε στους ώμους του τον Ιησού από την μία όχθη ενός ποταμού στην άλλη.

Για ποιό λόγο όμως αναφέρεται από τους βιογράφους του Χριστοφόρου, αυτή η λεπτομέρεια της φυλής των Μαρμαριτών σχετικά με την ιδιαιτερότητα της μορφής τους, και από τη στιγμή που αυτό καταγράφεται είναι όντως έτσι; Πρόκειται για μια φυλή που τα χαρακτηριστικά του κεφαλιού της έμοιαζαν με σκύλο, ή πρόκειται για μια έμφαση και μια υπερβολή. Η εξήγηση, φρονούμε πως είναι μάλλον προφανής. Είναι σύνηθες για τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό, στην προσπάθειά του να εξάρει τα επιτεύγματα του πολιτισμού του και να περιγράψει τους διάφορου πολιτισμούς που είναι μακριά από τον μέχρι τότε γνωστό και «πολιτισμένο» κόσμο, να χρησιμοποιεί περιγραφές που να παρουσιάζουν τα φύλα αυτά ως απόκοσμα, με ανθρώπους που περισσότερο μοιάζουν σε ζώα, σκύλους ή άλογα, παρά προς την ανθρώπινη μορφή. Έτσι ο βιογράφος του αγίου Χριστόφορου αναφέροντας πως κατάγεται από μια φυλή κυνοκέφαλων ανθρώπων και ανθρωποφάγων, περισσότερο επιθυμεί να καταδείξει πως κατάγεται από μια

περιοχή άγνωστη και απρόσιτη για τον τότε γνωστό κόσμο, παρά από μια φυλή δύσμορφη με «απολίτιστες» συνήθειες.

Ένα άλλο ερώτημα που εγείρεται αφορά την ημερομηνία και τις συνθήκες θανάτου του αγίου Χριστόφορου. Σύμφωνα με την ελληνική αγιολογική παράδοση (*BHG* 310), το μαρτύριο και ο θάνατος του αγίου Χριστόφορου, συμβαίνει κατά την διάρκεια του τετάρτου χρόνου της βασιλείας του αυτοκράτορα Δεκίου (249-251), και λέγεται πως η αφορμή για τον αποκεφαλισμό του, το έτος 250, ήταν η μεταστροφή στον χριστιανισμό από το κήρυγμα του αγίου, δύο γυναικών ελευθέρων ηθών, της Καλλίνικης και της Ακυλίνας, αλλά και Ρωμαίων στρατιωτών. Μελετώντας το κείμενο του Francois Halkin παρατηρούμε πως γράφει μεταξύ άλλων, στο τμήμα της *Bibliotheca Hagiographica Graeca* που αναφέρεται στο πάθος του αγίου Χριστόφορου τα εξής: «*Ἔτους τετάρτου τῆς βασιλεία Δεκίου, ἦν πολλὴ μανία τῶν τὰ εἴδωλα σεβομένων» και αλλού: «Ἔτους τετάρτου τῆς βασιλείᾳ Δεκίου ἦν πολλὴ κατὰ τῶν χριστιανῶν ἡ τῶν ἀσεβούντων μανία» καθώς επίσης και: «Ἔτους τετάρτου τῆς βασιλείας Δεκίου ἦν πολλὴ μανία καὶ πλήθη ἱκανὰ τῶν τὰ εἴδωλα σεβομένων*», δημιουργώντας έτσι την αίσθηση ότι το μαρτύριο του αγίου λαμβάνει χώρα κατά τον τέταρτο χρόνο της βασιλείας του αυτοκράτορα Δεκίου, στα μέσα δηλαδή του 3ου αιώνα. Ωστόσο, αυτή η άποψη δεν μπορεί να ευσταθεί, καθώς ο Χριστόφορος ήταν ζωντανός κατά το 302, όταν κατά της Μαρμαρικής εκστρατεύει ο Διοκλητιανός. Σε αυτό συμβάλλει και το γεγονός πως ο Δέκιος υπήρξε αυτοκράτορας για τρία μόλις χρόνια. Ο Αυτοκράτορας που διοικούσε την ανατολή, κατά τους χρόνους που εξετάζουμε, μετά το 302, οπότε και έγιναν οι μεγάλοι διωγμοί κατά των χριστιανών (303-311), ήταν ο Μαξιμιανός. Πρέπει εδώ να επισημάνουμε πως το όνομα του Μαξιμιανού, προτού γίνει αυτοκράτορας ήταν Daza. Έτσι είναι περισσότερο πιθανή η άποψη πως το όνομα Decius αποτελεί μια συντομογραφία του ονόματος Daza που είχε ο Μαξιμιανός, κάτι που επιβεβαιώνει και η λατινική αγιολογική παράδοση (*BHL* 1766) όταν διαβάζει το όνομα Decius ως Dagnus: «*when Dagnus ruled in the city of Samos, a man came from the island, by origin from the race of the dog-headed people*» , όπως αναφέρει χαρακτηριστικά μεταξύ άλλων. Έτσι λοιπόν οδηγούμαστε στο συμπέρασμα πως ο αυτοκράτορας που οδήγησε τον Χριστόφορο σε δίκη και στο μαρτύριο, θα πρέπει να είναι ο Maximinus Daza, οπότε και θα πρέπει η ημερομηνία του θανάτου του Χριστόφορου να τοποθετηθεί μετά την 1η Μαΐου του 305, καθώς κανένας άλλος αυτοκράτορας δεν είχε την ευκαιρία να επισκεφθεί την Αντιόχεια μετά το 305. Ωστόσο με βάση την υπόθεση πως ο θάνατος του Χριστόφορου στην Αντιόχεια συμπίπτει με τον τέταρτο χρόνο της βασιλείας του αυτοκράτορα, μια τέτοια άποψη δεν μπορεί να στηριχτεί με ακρίβεια, γιατί κανείς αυτοκράτορας δεν είχε την ευκαιρία να επισκεφθεί την Αντιόχεια πριν το 305. Ωστόσο παραμένει πιθανό ο Μαξιμιανός να επισκέφθηκε την Αντιόχεια κατά τον τέταρτο χρόνο της βασιλείας του, το 308, οπότε και το μαρτύριο του Χριστόφορου να γίνεται κατά την αυτή χρονολογία, συμπίπτοντας έτσι με την ελληνική αγιολογική παράδοση που θέλει το μαρτύριο στον τέταρτο χρόνο της βασιλείας, δηλαδή το 308.

Ας έλθουμε τώρα στο ζήτημα του ονόματος του αγίου. Και οι δύο αγιολογικές παραδόσεις, η ελληνική και η λατινική, αποδέχονται πως το όνομα Χριστόφορος, του δόθηκε μετά τη βάφτισή του σε χριστιανό, ενώ πριν ήταν γνωστός με το όνομα Ρέπροβος. Σύμφωνα όμως με την ελληνική παράδοση, ο αρχιεπίσκοπος Βαβύλας ήταν αυτός που βάφτισε χριστιανό τον Χριστόφορο. Για την ύπαρξη του επισκόπου Βαβύλα ο οποίος βαφτίζει τον Χριστόφορο χριστιανό, μας πληροφορεί και ένα χειρόγραφο που εξέδωσε το 1913, ο J. Fraser μεταφρασμένο στην Αγγλική, στο περιοδικό *Revue Celtique,* στο τεύχος 34 στις σελίδες 307-325, με τον τίτλο: «The Passion of St. Christopher» και στο οποίο υπήρχαν λεπτομέρειες σχετικά με το πάθος του αγίου Χριστόφορου, λεπτομέρειες όμως που δεν διαφέρουν σε πολύ από το αγιολογικό κείμενο της *Bibliotheca Hagiographica Latina*, όπου και διαβάζουμε μεταξύ άλλων:

«*So Christopher and the soldiers came afterwards to Antioch, and were baptised by the bishop, Babilus*». Γνωρίζουμε όμως πως ο αρχιεπίσκοπος Βαβύλας μαρτύρησε το 251, πολύ πριν από τον χρόνο μαρτυρίου του Χριστόφορου, το 308, οπότε και αυτός γίνεται χριστιανός. Αντιθέτως η λατινική παράδοση (*BHL* 1764, ch. 7) αναφέρει πως αυτός που βαφτίζει τον Χριστόφορο ήταν ένας «πρεσβύτερος» με το όνομα Πέτρος: «*When they rose they summoned the priest of the holy place, Peter by name. He came and baptized the soldiers, just as he also baptized blessed Reprobus, and named him Christopher*». Σε συνδυασμό δε με τις αιθιοπικές αγιολογικές πηγές συμπεραίνεται μια σχέση μεταξύ του επισκόπου Πέτρου της Αλεξανδρείας και της φυλής των Μαρμαριτών, οπότε και μπορεί να θεωρηθεί ως λογική εξήγηση ότι ο επίσκοπος Πέτρος είναι αυτός που βαφτίζει τον Χριστόφορο.

Η μορφή των κυνοκέφαλων ανθρώπων δεν παρουσιάζεται για πρώτη φορά στα αγιολογικά κείμενα, ελληνικά και λατινικά, που σχετίζονται με τον βίο του αγίου Χριστόφορου. Η παρουσία τους είναι ήδη γνωστή από την αρχαιότητα όπως διαβάζουμε στις σχετικές πηγές. Ανατρέχοντας στα κείμενα που αναφέρονται στην ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, βλέπουμε πως οι συντάκτες κάνουν λόγο για την εκστρατεία του Μακεδόνα στρατηγού προς τον τόπο των κυνοκεφάλων: «*Καὶ ἐδιέβη τὸν τόπον αὐτονῶν ἡμέρες ϛΆ καὶ ἦλθαν εἰς τὸν τόπον τῶν Σκυλοκεφάλων. Αὐτοὶ οἱ Σκυλοκέφαλοι, ὅλον τους τὸ κορμὶν ἔναι ὥσπερ ἀνθρώπου καὶ τὸ κεφάλιν τους ἔνι σκύλινον• καὶ λαλοῦν φωνὴν ἀνθρωπίνην, καὶ ἄλλην φορὰν βαβίζουν ὡς οἱ σκύλοι, σκύλινα» , καθώς επίσης και: «Καὶ ἀπ’ αὐτοῦ ἐδιάβη ἡμέρας δέκα καὶ ἦλθεν εἰς ἕνα τόπον ὅπου ἦτον οἱ Σκυλοκέφαλοι. Καὶ τὸ κορμί τους ἦτον ἀνθρωπινὸν καὶ τὸ κεφάλι τους ἦτον σκύλινον καὶ ἡ φωνή τους ἀνθρωπινή• καὶ ἐπεριπατοῦσαν ὡσὰν σκυλία*» και αλλού: «*Ἤσανε καὶ κακὰ θηριὰ κ’ εἶχαν κακὰ τὰ ἤθη, ἦσαν καὶ σκυλοκέφαλοι, στόμά ‘χαν εἰς τὰ στήθη. Καὶ ἄλλα ἔθνη ἤτανε, τοὺς λέγουν Τρωγλοδύτας, καὶ κατοικοῦν στὰ σπήλαια κ’ εἶχαν μακρὰς τὰς μύτας*».

Παρατηρούμε, λοιπόν, πως με βάση τις περιγραφές των πηγών σχετικά με την μορφή των Κυνοκέφαλων ανθρώπων, η όψη τους ήταν απόκοσμη και πως σε τίποτα δεν θύμιζαν ανθρώπους, γα αυτό και σε άλλο σημείο της ιστορίας του Μεγάλου Αλεξάνδρου διαβάζουμε:

«*Πολλὰ γοῦν ἔθνη πάρησαν ἐν τούτῳ κατοικοῦντες, ἄνθρωποι κυνοκέφαλοι, βλέμματα δὲ κατεῖχον ἐν στήθει καὶ τῷ στόματι, πρὸς ἓξ τὰς χεῖρας ἄλλοι, ἕτεροι ταυροπρόσωποι, λίαν ἠγριωμένοι, ἄλλοι δασεῖς, τὰ πρόσωπα δεικνύντες ὡς λεόντων, ἦσαν δὲ καὶ τὰ σώματα παρόμοια τῶν τράγων, θηρία τε παμποίκιλα, διάφορα πρὸς βλέψιν*», ενώ ο συντάκτης της ιστορίας δεν διστάζει να τους αποκαλέσει Ανθρωποφάγους: «*Ἀνθρωποφάγοι, οἱ λεγόμενοι Κυνοκέφαλοι, Θαρβαῖοι, Ἄλανες, Φισολονικαῖοι, Ἀλκηναῖοι, Σαλτάριοι*». Στο ίδιο μοτίβο κινούνται και οι Ηρόδοτος, ο Αριστοτέλης και ο Διόδωρος ο Σικελός όταν αναφέρονται στο έθνος των κυνοκέφαλων χαρακτηρίζοντας τους ως ανθρώπους ιδιαίτερα άγριους στην όψη: «*καὶ οἱ κυνοκέφαλοι καὶ οἱ ἀκέφαλοι οἱ ἐν τοῖσι στήθεσι τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχοντες, ὡς δὴ λέγονταί γε ὑπὸ Λιβύων, καὶ οἱ ἄγριοι ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἄγριαι καὶ ἄλλα πλήθεϊ πολλὰ θηρία κατάψευστα» , που το σώμα τους δεν μοιάζει με σώμα ανθρώπου, ούτε η φωνή τους είναι ανθρώπινη και εν γένει η όψη τους είναι πιο άγρια και από τα ζώα: «οἱ δ’ ὀνομαζόμενοι κυνοκέφαλοι τοῖς μὲν σώμασιν ἀνθρώποις δυσειδέσι παρεμφερεῖς εἰσι, ταῖς δὲ φωναῖς μυγμοὺς ἀνθρωπίνους προΐενται. ἀγριώτατα δὲ ταῦτα τὰ ζῷα καὶ παντελῶς ἀτιθάσευτα καθεστῶτα τὴν ἀπὸ τῶν ὀφρύων πρόσοψιν αὐστηροτέραν ἔχει» και: «Ὁ δὲ κυνοκέφαλος τὸ μὲν σῶμα ἀνθρώπου δυσειδοῦς ὑπογράφει, τὸ πρόσωπον δὲ κυνός• φωνὴν δὲ ἀφίησι μυγμῷ παραπλησίαν• ἄγριον δὲ ὑπερβολῇ καὶ τελείως ἀτιθάσευτον, καὶ τὴν ὄψιν ἐμφαῖνον ἀπό τε τῶν ὀφρύων καὶ τῶν ὀμμάτων αὐστηράν. Περὶ μὲν τὸν ἄρρενα ταῦτα• τῷ δὲ θήλει πρόσκειται καὶ*

τὸ τὴν μήτραν ἔξω τοῦ σώματος φορεῖν καὶ οὕτω διάγεσθαι πάντα τὸν βίον» και αλλού: *«Καὶ οἱ κυνοκέφαλοι δὲ τὴν αὐτὴν ἔχουσι μορφὴν τοῖς πιθήκοις, πλὴν μείζονές τ' εἰσὶ καὶ ἰσχυρότεροι καὶ τὰ πρόσωπα ἔχοντες κυνοειδέστερα, ἔτι δ' ἀγριώτερά τε τὰ ἤθη καὶ τοὺς ὀδόντας ἔχουσι κυνοειδεστέρους καὶ ἰσχυροτέρους»*.

Η περίεργη, δυσπρόσιτη και όλως ιδιαιτέρως περίεργη όψη των κυνοκέφαλων οδήγησε πλήθος μελετητών και ερευνητών, τόσο συγχρόνους του αγίου Χριστόφορου, όσο και προγενέστερους να ασχοληθούν με το θέμα αυτό, προσπαθώντας να ερευνήσουν τις συνήθειες τους, τον τρόπο ζωής, την καταγωγή τους, ή ακόμα και τα ανατομικά στοιχεία που τους χαρακτηρίζουν. Έτσι για παράδειγμα ο Κλαύδιος Γαληνός (2ος αι. π.Χ.), στο έργο του «Περὶ ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων τῶν Σῳζομένων βιβλία ἐννέα» στην προσπάθειά του να περιγράψει την ανατομία των κυνοκέφαλων αναφέρει χαρακτηριστικά:

«*κᾄπειθ' ἑξῆς κυνοκέφαλοι. τούτων δὲ καὶ ὁ τράχηλος οὕτω μακρὸς, καὶ κλεῖν ἔχει πάντα, καθάπερ ὁ ἄνθρωπος. καὶ ἵσταται τὰ μὲν μᾶλλον αὐτῶν, τὰ δἈ ἧττον. ἵσταται δ' οὖν ὀρθὰ καὶ βαδίζει τὰ μὲν χεῖρον αὐτῶν, τὰ δὲ βέλτιον• ἀλλ' οὖν βαδίζει γε πάντα, δυοῖν ἐπερειδόμενα ποσίν. ἄλλο δὲ οὐδὲν ὧν ἴσμεν ζώων πεζῶν ἐπὶ δυοῖν βαδίζει σκελῶν. ἐφεξῆς δὲ τούτων τὸ τῶν ἄρκτων γένος, εἶθ' οἱ ὕες, εἶθ' ἑξῆς τὰ καρχαρόδοντα καλούμενα*».

Η προσπάθεια όμως του Γαληνού δεν είναι ούτε η πρώτη, ούτε η μοναδική. Τρεις αιώνες πριν από αυτόν, ο ιστορικός Κτεσίας (5ος -4ος αι. π.Χ.) κάνει μια πρώτη απόπειρα για να καταγράψει τις συνήθειες και τον τρόπο ζωής αυτής της τόσο περίεργης φυλής. Βλέπουμε, λοιπόν, να καταγράφει μεταξύ άλλων πως δεν έχουν σπίτια, ενώ τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες έχουν ουρά, ότι ζούνε από το κυνήγι και ότι δεν εργάζονται:

«*…τούτοις τοῖς Κυνοκεφάλοις οὔκ εἰσιν οἰκίαι, ἀλλ' ἐν σπηλαίοις διαιτῶνται. Θηρεύουσι δὲ τὰ θηρία τοξεύοντες καὶ ἀκοντίζοντες, καὶ διώκοντες καταλαμβάνουσι• ταχὺ γὰρ τρέχουσι. λούονται δὲ αἱ γυναῖκες αὐτῶν ἅπαξ τοῦ μηνός, ὅταν τὰ καταμήνια αὐταῖς ἔλθηι, ἄλλοτε δ' οὔ• οἱ δὲ ἄνδρες οὐ λούονται μέν, τὰς δὲ χεῖρας ἀπονίζονται. ἐλαίωι δὲ χρίονται τρὶς τοῦ μηνὸς τῶι ἀπὸ τοῦ γάλακτος γινομένωι, καὶ ἐκτρίβονται δέρμασι. τὴν δὲ ἐσθῆτα ἔχουσιν οὐ δασεῖαν ἀλλὰ ψιλῶν τῶν μασθλημάτων ὡς λεπτοτάτων καὶ αὐτοὶ καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν. οἱ δὲ πλουσιώτατοι αὐτῶν λινᾶ φοροῦσιν• οὗτοι δέ εἰσιν ὀλίγοι. κλῖναι δὲ αὐτοῖς οὔκ εἰσιν, ἀλλὰ στιβάδας ποιοῦνται. οὗτος δἈ αὐτῶν πλουσιώτατος νομίζεται εἶναι, ὧι ἂν πλεῖστα πρόβατα ἦι. ἡ δὲ ἄλλη οὐσία παραπλησία. οὐρὰν δὲ ἔχουσι πάντες καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες ὑπὲρ τῶν ἰσχίων οἵανπερ κύων, μείζονα δὲ καὶ δασυτέραν. καὶ μίσγονται ταῖς γυναιξὶν τετραποδιστί, ὥσπερ οἱ κύνες• ἄλλως δὲ μιγῆναι αὐτοῖς ἐστιν αἰσχρόν. δίκαιοι δέ εἰσι, καὶ μακροβιώτατοι πάντων ἀνθρώπων• ζῶσι γὰρ ἔτη ρ καὶ ο, ἔνιοι δὲ αὐτῶν καὶ σ*» καθώς επίσης και: «*…ὅτι οἱ Κυνοκέφαλοι οἰκοῦντες ἐν τοῖς ὄρεσιν οὐκ ἐργάζονται, ἀπὸ θήρας δὲ ζῶσιν• ὅταν δ' ἀποκτείνωσιν αὐτά, ὀπτῶσι πρὸς τὸν ἥλιον. τρέφουσι δὲ καὶ πρόβατα πολλὰ καὶ αἶγας καὶ ὄνους, πίνουσι δὲ γάλα καὶ ὀξύγαλα τῶν προβάτων. ἐσθίουσι δὲ καὶ τὸν καρπὸν τοῦ σιπταχόρου, ἀφ' οὗ τὸ ἤλεκτρον (γλυκὺς γάρ ἐστι)• καὶ ξηραίνοντες αὐτοὺς σπυρίδας συσσάσσουσιν, ὥσπερ ἐν τοῖς ῞Ελλησι τὴν ἀσταφίδα*».

Έτσι για τον ιστορικό Κτεσία είναι κάτι περισσότερο από βέβαιο πως η όψη του σώματός τους και η ίδια η φύση είναι αυτη που τους έδωσε το όνομα των Κυνοκέφαλων, ενώ σε άλλο σημείο αναφέρει πως προέρχονται από την ινδική χερσόνησο: «*γίνονται δὲ ἐνταῦθα τῆς ᾿Ινδικῆς ἔνθα οἱ κάνθαροι καὶ οἱ καλούμενοι Κυνοκέφαλοι, οἷς τὸ ὄνομα ἔδωκεν ἡ τοῦ σώματος ὄψις τε καὶ φύσις• τὰ δὲ ἄλλα ἀνθρώπων ἔχουσι, καὶ ἠμφιεσμένοι βαδίζουσι δορὰς θηρίων. καί εἰσι δίκαιοι, καὶ ἀνθρώπων λυποῦσιν οὐδένα• καὶ φθέγγονται μὲν οὐδέν, ὠρύονται δέ, τῆς γε μὴν ᾿Ινδῶν φωνῆς ἐπαίουσι. τροφὴ δὲ αὐτοῖς τῶν ζώιων τὰ ἄγρια• αἱροῦσι δὲ αὐτὰ ῥᾶιστα (καὶ γὰρ*

ὤκιστοι), καὶ ἀποκτείνουσι καταλαβόντες, καὶ ὀπτῶσιν οὐ πυρὶ ἀλλὰ πρὸς τὴν εἵλην τὴν τοῦ ἡλίου ἐς μοίρας διαξήναντες. Τρέφουσι δὲ καὶ αἶγας καὶ οἶς• καὶ σῖτον μὲν ποιοῦνται τὰ ἄγρια, πίνουσι δὲ τὸ ἐκ τῶν θρεμμάτων γάλα ὧν τρέφουσιν» ενώ στο λεξικό των Liddell και Scott, η ερμηνεία του κυνοκέφαλος είναι ξεκάθαρη, ως ο άνθρωπος που έχει κεφάλι και πρόσωπο σκύλου: «*Κυνοκέφαλος: κεφαλὴ 1. dog-headed; Οἱ Κυνοκέφαλοι, dog-heads, the name of a people, Herodotus. 2. the dogfaced baboon, Platon, Lucianus. [κυνοκεφάλλῳ in Aristoteles.] Κυνοπρόσωπος, πρόσωπον, dog-faced, Lucianus*».

Με βάση λοιπόν, όλα όσα είδαμε παραπάνω, σχετικά με την μορφή των κυνοκέφαλων, μπορεί να γίνει κατανοητός ο λόγος για τον οποίο στην εικονογραφία ο άγιος Χριστόφορος ιστορείται με μορφή σκύλου, και εν τέλει να δικαιολογηθεί με το αιτιολογικό πως από την στιγμή που προέρχεται από μία φυλή με τα σχετικά αυτά χαρακτηριστικά που είδαμε, είναι εφικτό το να εικονίζεται με τον ανάλογο τρόπο, με μορφή σκύλου. Σε αυτό το σημείο όμως προκύπτουν διάφορα ερωτήματα, σχετικά με τον εικονογραφικό τύπο του αγίου Χριστόφορου καθώς και γιατί η δυτική εικονογραφική τέχνη δεν ακολουθεί τα ανατολικά παραδείγματα αλλά τον ιστορεί με ανθρώπινη μορφή. Σε αυτά τα ερωτήματα θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε.

Στην προσπάθεια μας να δώσουμε απαντήσεις σχετικά με τον εικονογραφικό τύπο του αγίου Χριστόφορου, θεωρήσαμε σκόπιμο να ανατρέξουμε αρχικά στο κείμενο της ερμηνείας του Διονυσίου του εκ Φουρνά για να δούμε τις σχετικές πληροφορίες που παραθέτει ο αγιορείτης ιερομόναχος, σχετικά με τον τότε διαδεδομένο εικονογραφικό τύπο του αγίου Χριστόφορου. Βλέπουμε έτσι να γράφει σχετικά στο πέμπτο μέρος της ερμηνείας του, στη παράγραφο δεκαοχτώ (18) σχετικά με τους άγιους μάρτυρες και τα σχήματά τους: «Ὁ Χριστόφορος, νέος ἀγένειος, Μαΐου θ΄». Σε άλλο σημείο, στο τέταρτο παράρτημα της ερμηνείας του, ο Διονύσιος τον κατατάσσει στους αγίους Αναργύρους, χωρίς ωστόσο να δίνει περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τον τρόπο που θα ιστορείται η μορφή του. Αυτή η παράλειψη, από πλευράς του Διονυσίου, φρονούμε πως είναι αρκετά σημαντική, διότι από την στιγμή που τον κατατάσσει με τους υπόλοιπους αγίους Αναργύρους, χωρίς να κάνει ιδιαίτερη μνεία σε αυτόν, σημαίνει πως ο εικονογραφικός του τύπος δεν παρουσιάζει καμία ιδιαιτερότητα η οποία θα πρέπει να αναφερθεί, ενώ σε αντίθετη περίπτωση θα γινόταν ειδική μνεία στον άγιο Χριστόφορο. Το ίδιο στοιχείο παρατηρούμε και στο πέμπτο παράρτημα που σχετίζεται με την ιστορία του ναού, και συγκεκριμένα στη παράγραφο «*Περὶ μαρτυρῶν, ὀνομάτων καὶ σχημάτων» όπου μεταξύ άλλων συναριθμεί τον άγιο Χριστόφορο και γράφει για αυτόν σχετικά: «Χριστόφορος, νέος μαυρότριχος». Και αν μέχρι αυτό το σημείο η πρακτική του Διονυσίου δίνει απαντήσεις σε αρκετά ζητήματα, ερώτημα προκύπτει αν ανατρέξουμε στο τρίτο παράρτημα της ερμηνείας του, στο τμήμα που σχετίζεται με τους χορούς της εκκλησίας, όπου γράφει χαρακτηριστικά: «Γύρωθεν εἰς τοὺς χοροὺς οἱ ἅγιοι ἔνδοξοι μεγαλομάρτυρες […] Χριστόφορος ὁ Ῥέπρεβος ὁ ἐκ τῶν κυνοκεφάλων*».

Το κείμενο του ιερομόναχου Διονυσίου, από τα Άγραφα της Ευρυτανίας, είναι αρκετά σημαντικό, γιατί του αποδίδεται, η πρόθεση, ύστερα από μια ενδελεχή έρευνα στα διάφορα εκκλησιαστικά μνημεία της εποχής του να καταγράψει τον τρόπο και τον τύπο που ιστορούνται διάφορες συνθέσεις, ιστορικές, συμβολικές, αλληγορικές, πολυπρόσωπες ή μονοπρόσωπες, αλλά και βάση ποιας λογικής οι εικονογράφοι ακολουθούν αυτούς τους διαμορφωμένους τύπους. Αυτό σημαίνει πως την εποχή που ο Διονύσιος κάνει την ερευνά του, τον 17ο αιώνα, έχουν ήδη αποκρυσταλλωθεί συγκεκριμένα εικονογραφικά προγράμματα ή τρόποι ιστόρησης των αγίων. Έτσι, με βάση αυτή τη λογική, καταλήγουμε στο συμπέρασμα, ως προς τον άγιο Χριστόφορο, πως υπάρχει ήδη μια διαμορφωμένη εικονογραφική πρακτική που ακολουθείται και η οποία δεν είναι ιδιαίτερη και ξεχωριστή, δηλαδή δεν παρουσιάζει τον άγιο με μορφή

σκύλου. Με βάση το ίδιο σκεπτικό μπορεί να ερμηνευθεί και η παρατήρηση που κάνει στο τρίτο παράρτημα της ερμηνείας, ότι δηλαδή πρόκειται για άγιο που προέρχεται από το γένος των κυνοκέφαλων, χωρίς αυτό να σημαίνει ή να προκύπτει πως η μορφή του Χριστόφορου εικονίζεται όμοια με αυτή ενός σκύλου. Έτσι λοιπόν προκύπτει πως ο εικονογραφικός τύπος του αγίου Χριστόφορου, κατά τον 17ο αιώνα, είναι ο απλός τύπος ιστόρησης των αγίων μαρτύρων, ολόσωμος ή στηθαίος, μετωπικός, χωρίς ιδιαίτερες εικονογραφικές εξάρσεις. Δημιουργείται έτσι το ερώτημα πως προκύπτει ο εικονογραφικός τύπος του αγίου που εξετάζουμε.

Είναι γνωστό το τοιχογραφημένο σύνολο του αγίου Χριστόφορου, που βρίσκεται στο ιερό ναό αγίων Αναργύρων του κοιμητηρίου στο χωριό Αντρώνι της Ηλείας εικονίζει τον άγιο, να κρατάει σταυρό, ενδεικτικό ότι πρόκειται για μάρτυρα αλλά και να έχει μορφή σκύλου. Δυστυχώς η τοιχογράφηση του κοιμητηριακού ναού των αγίων Αναργύρων δεν έχει χρονολογία, ωστόσο δεν πρέπει να λησμονούμε πως κατά τον 13ο αιώνα επιβιώνει η παλαιοχριστιανική παράδοση, και μάλιστα αυτή του διάκοσμου των Μαρτυρίων που χαρακτηρίζεται από την απεικόνιση του επώνυμου ή των επωνύμων αγίων στηθαίων, δεομένων. Επομένως, μια τέτοια πρακτική εφαρμόζεται και στον προκείμενο ναό, οπότε θα μπορούσε να υποστηριχτεί η άποψη πως είτε πρόκειται για παλαιοχριστιανικό ναό, ή για βυζαντινό ναό της περιόδου του 13ου αιώνα ο οποίος εντάσσει στο εικονογραφικό του πρόγραμμα στοιχεία και παραδόσεις από την παλαιοχριστιανική τέχνη. Και στην μεν πρώτη υπόθεση, προκύπτει αβίαστα το συμπέρασμα πως ο εικονογραφικός τύπος του κυνοκέφαλου αγίου Χριστόφορου είναι ήδη γνωστός κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο, ενώ στη δεύτερη υπόθεση συμπεραίνουμε πως πρόκειται για ένα εικονογραφικό στοιχείο που εκείνη την περίοδο αρχίζει να εφαρμόζεται. Η αποδοχή μιας τέτοιας υπόθεσης όμως ενέχει κινδύνους, γιατί και πάλι τα ερωτήματα παραμένουν αναπάντητα. Είναι δύσκολο να εισέρχεται ένα τέτοιο εικονογραφικό στοιχείο για πρώτη φορά σε τοιχογραφημένο σύνολο χωρίς να υπάρχουν προηγούμενα εικονογραφικά πρότυπα.

Φρονούμε λοιπόν πως η ύπαρξη αυτής της τοιχογραφίας αυτής δείχνει πως στους χρόνους που έγινε η τοιχογράφηση του ναού των αγίων Αναργύρων, υπήρχε ήδη εν χρήσει ο εικονογραφικός αυτός τρόπος απόδοσης του αγίου Χριστόφορου κάτι που επιβεβαιώνεται και από την φορητή εικόνα που προέρχεται από το Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών, και η οποία αν και χρονολογείται το 1681 και είναι έργο λαϊκής τεχνοτροπίας, παρουσιάζει τον άγιο Χριστόφορο ως κυνοκέφαλο ακολουθώντας ένα διαμορφωμένο εικονογραφικό τύπο του 4ου ή του 5ου αιώνα από την Αντιόχεια, τόπο βάπτισης και μαρτυρίου του αγίου. Όλα αυτά τα στοιχεία καταδεικνύουν περίτρανα πως όταν ο Διονύσιος συγγράφει την ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης υπήρχαν ήδη ιστορημένα σύνολα, είτε τοιχογραφημένα, είτε φορητά, τα οποία παρουσίαζαν τον άγιο Χριστόφορο με μορφή σκύλου. Γιατί όμως ο ιερομόναχος από την Ευρυτανία αποφεύγει να τα αναφέρει, αυτό είναι ένα ζήτημα που άπτεται άλλο πεδίο έρευνας. Σε αυτό το σημείο όμως προκύπτει ένα άλλο ερώτημα που χρήζει απάντηση. Η εικονογράφηση του αγίου Χριστόφορου με την συγκεκριμένη μορφή, είναι μια προσπάθεια απόδοσης της πραγματικής μορφής του αγίου, ή άπτεται συμβολικής και αλληγορικής ερμηνείας. Ξεκινώντας με δεδομένο, πως ο εικονογραφικός τύπος του αγίου έχει διαμορφωθεί πολύ νωρίτερα από την Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδο η απόδοση μπορεί να θεωρηθεί ότι παρουσιάζει ένα αλληγορικό ή συμβολικό στοιχείο, και τούτο διότι είναι γνωστό, πως πολλές φορές η εικονογράφηση, τόσο κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο, όσο και μέχρι τους χρόνους της Πενθέκτης συνόδου εμπεριείχε αλληγορικά και συμβολικά στοιχεία. Και γιατί θέτουμε ως όριο την Πενθέκτη σύνοδο; Μα διότι τότε, η σύνοδος αυτή με τον 82ο κανόνα της όρισε πως η συμβολική και αλληγορική εικονογραφία θα πρέπει να τεθεί κατά μέρος και πλέον οι διάφορες εικονογραφήσεις να είναι άμεσες, είτε πρόκειται για θέματα με ιστορικό, είτε με θεολογικό

περιεχόμενο. Και η απεικόνιση ενός μάρτυρα της εκκλησίας, εν προκειμένω του αγίου Χριστοφόρου, εμπεριέχει και ιστορικό και θεολογικό περιεχόμενο. Έτσι η Πενθέκτη σύνοδος μιλά για τα συμβολικά θέματα, σαν ένα ξεπερασμένο στάδιο μέσα στη ζωή της εκκλησίας και με τον 82ο κανόνα της αποφασίζει μεταξύ άλλων να αντικατασταθούν τα σύμβολα της Παλαιάς Διαθήκης και των πρώτων χριστιανικών αιώνων από την άμεση αναπαράσταση αυτού που συμβόλιζαν, καλώντας τα παράλληλα να αποκαλύψουν την έννοιά τους.

Η χρήση ζωομορφικών χαρακτηριστικών δεν εισάγεται για πρώτη φορά στη βυζαντινή τέχνη και μάλιστα στον εικονογραφικό τύπο του αγίου Χριστοφόρου. Αντιθέτως είναι αρκετά παλαιά συνήθεια, ενώ η κυνοκέφαλη μορφή του αγίου Χριστόφορου φαίνεται να ακολουθεί παραστάσεις του Αιγυπτίου κυνοκέφαλου θεού Άνουβι, από φυλαχτά αποτροπαϊκού χαρακτήρα των πρωτοχριστιανικών αιώνων. Παράλληλα δύο ερευνητές, ο Paul Taçon από του Μουσείο του Σίδνεϊ της Αυστραλίας και ο Christopher Chippindale από το μουσείο Αρχαιολογίας και Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου του Cambridge ανακάλυψαν, τόσο στην Αυστραλία, όσο και στη νότια Αφρική πλήθος τοιχογραφιών που ιστορούσαν κυνοκέφαλους ανθρώπους και Θεούς, και οι οποίες χρονολογούνται σε βάθος χρόνου δέκα χιλιάδων ετών, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν και παλαιότερες τοιχογραφημένες παραστάσεις, όπως είναι η παράσταση ενός ανδρόγυνου, που βρέθηκε στη Γερμανία και με τη βοήθεια της χρονολόγησης με άνθρακα C-14, διαπιστώθηκε ότι η ηλικία του είναι περίπου τριάντα δύο χιλιάδων ετών. Έτσι ο Taçon από κοινού με τον Chippindale υποστήριξαν πως βρήκαν την πρώτη προϊστορική εικόνα κυνοκέφαλου ανθρώπου, ενώ παράλληλα διατύπωσαν την θεωρία πως σε διάφορες περιοχές ανά τον κόσμο, όπως στην βόρεια Αυστραλία, στην Ευρώπη και στη νότια Αφρική τα τοιχογραφημένα σύνολα με μορφή κυνοκέφαλων ανθρώπων και Θεών θα πρέπει να φτάνουν τις πέντε χιλιάδες.

Συνεπώς, ο εικονογραφικός τύπος του αγίου Χριστόφορου ως κυνοκέφαλου πρέπει να είναι γνωστός ήδη από την παλαιοχριστιανική περίοδο, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι η πραγματική όψη του αγίου είναι αυτή που παρουσιάζει η εικόνα. Ο εικονογράφος χρησιμοποιώντας αυτό το στοιχείο, θέλει να δείξει με αλληγορικό και συμβολικό τρόπο πως όλοι έχουν το δικαίωμα της μετοχής στην αληθινή πίστη του Τριαδικού Θεού και όλοι, δια του βαπτίσματος και της συμμετοχής στα ιερά μυστήρια, γίνονται μέτοχοι της άκτιστης θείας Βασιλείας ανεξάρτητα από την μορφή τους, και τούτο διότι πάντες είναι εικόνα και ομοίωση του Θεού. Σε αυτή την επιθυμία του εικονογράφου συμβάλλει και το γεγονός, πως αποδεδειγμένα ο Χριστόφορος καταγόταν από το γένος των Κυνοκέφαλων, όπως είδαμε προηγουμένως, στοιχείο που συνδράμει στην θεολογική τεκμηρίωση που επιθυμεί να κάνει μέσω της εικονογραφίας του. Το εικονογραφικό στοιχείο μένει εν χρήσει μέχρι και αρκετά χρόνια μετά την Πενθέκτη Οικουμενική σύνοδο, οπότε και η αλληγορία και ο συμβολισμός θεωρούνται στοιχεία που θα πρέπει να απομακρυνθούν από την τέχνη. Έτσι με την πάροδο των χρόνων η μορφή του κυνοκέφαλου αγίου αρχίζει να τίθεται σε αχρησία, υπακούοντας από την μία στα κελεύσματα της συνόδου, από την άλλη στη προσπάθεια να αποφεύγεται ο σκανδαλισμός των πιστών που βλέπουν μια εικονογραφία ενός αγίου με μορφή σκύλου. Σε συνδυασμό παράλληλα με το γεγονός πως η Καθολική Εκκλησία, η οποία και αυτή τιμά τον άγιο Χριστόφορο, χωρίς ωστόσο να αποδέχεται εικονογραφήσεις όμοιες με αυτές της ανατολικής εκκλησίας, ακολουθήθηκε ένας νέος εικονογραφικός τύπος του αγίου, καθαρός από ζωομορφικά χαρακτηριστικά. Η δυτική εκκλησία με βάση την θεολογία της και την ανθρωπολογία της δεν αποδέχτηκε την εικονογράφηση των ορθοδόξων και προέβη σε μια διαφορετική ιστόρηση, έχοντας ως βάση την ανάλυση από το όνομα του Χριστοφόρου. Έτσι προσπαθεί και τελικά καταφέρνει να διαμορφώσει ένα διαφορετικό εικονογραφικό τύπο, παρουσιάζοντας τον άγιο να μεταφέρει τον Χριστό στους ώμους του, έχοντας ως βασικό

στοιχείο την ανάλυση που πηγάζει από το όνομά του. Μια τέτοια ερμηνεία όμως δεν βρίσκεται πουθενά, κυρίως στην ελληνική αγιολογική παράδοση, όπως αυτή καταγράφεται από τον Francois Halkin στη *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, αλλά ούτε και στα γραπτά αγιολογικά κείμενα που μας έρχονται από την λατινική αγιολογική παράδοση. Πως όμως δημιουργείται μία τέτοια παράδοση; Αν ανατρέξουμε στη *Bibliotheca Hagiographica Latina*, στο πάθος του αγίου Χριστόφορου θα βρούμε ένα τμήμα στην παράγραφο 7 όπου μεταξύ άλλων διαβάζουμε: «*He came and baptized the soldiers, just as he also baptized blessed Reprobus, and named him Christopher, that is Bearer-of-Christ*», δηλαδή ο Ρέπροβος μετά την βάφτισή του ονομάστηκε Χριστόφορος, αυτός που μετέφερε τον Χριστό, όπως μας πληροφορεί σχετικά ο συγγραφέας του πάθους. Αυτό όμως δεν σημαίνει πως μια τέτοια πληροφορία μπορεί να οδηγήσει σε παρερμηνεία και επομένως σε διαμόρφωση ενός διαφορετικού εικονογραφικού τύπου. Ωστόσο, η αίσθηση που αποκομίζει ο αναγνώστης των λατινικών πηγών του πάθους του αγίου Χριστόφορου, είναι πως η μορφή του δεν ήταν όμοια με σκύλου, αντιθέτως ήταν αποκρουστική, χωρίς όμως να παύει να είναι ανθρώπινη.

Βέβαια δημιουργείται ένα ερώτημα. Η δυτική εκκλησία είναι αυτή που ακολουθεί τον εικονογραφικό τύπο με την μορφή του αγίου να μεταφέρει τον Χριστό ή τελικά αυτός ο τύπος αποτελεί σύμπτυξη διαφόρων στοιχείων και παραδόσεων, τόσο της δυτικής όσο και της ανατολικής εκκλησίας. Και κατά πόσον ο αρχικός εικονογραφικός τύπος του αγίου με τα ζωομορφικά χαρακτηριστικά είναι ένας τύπος που ακολουθείται από την ανατολική εκκλησία και δεν μπορεί να συμβαίνει το αντίθετο. Η λατινική εκκλησία δηλαδή να έχει ως τύπο εικονογράφησης τον ζώόμορφο άγιο ο οποίος και εν τέλει εισέρχεται στο εικονογραφικό πρόγραμμα της ορθόδοξης εκκλησίας, ενώ η τελευταία από την πλευρά της επηρεάζει την δυτική εκκλησία στο να ακολουθήσει μια πιο αποδεκτή και λιγότερο προκλητική και σκανδαλώδη εικονογραφία.

Σύμφωνα με το λατινικό αγιολογικό κείμενο του πάθους του Αγ. Χριστόφορου, διαβάζουμε πως ο Αθανάσιος, επίσκοπος της Ιταλίας, μετέφερε στην επικράτειά του το λείψανο του αγίου από την Συρία, όπου και χτίζει ναό προς τιμή Του. Εκεί, σύμφωνα με το λατινικό αγιολογικό κείμενο, υπήρχε ένας ποταμός ο οποίος ξεχείλιζε και πλημμύριζε την πόλη. Όταν λοιπόν ο Αθανάσιος λαμβάνει το λείψανο του μάρτυρα, χτίζει μια βασιλική στις όχθες του ποταμού και με θαυμαστό τρόπο, που όμως δεν αναφέρεται διεξοδικά στα λατινικά αγιολογικά κείμενα, η ροή του ποταμού άλλαξε με αποτέλεσμα να σωθεί η περιοχή και η πόλη από τις πλημμύρες: «*Moreover, Athanasius, the bishop of Italy…came to Antioch, paid three hundred aurei to the king’s servants, and took away the corpse of the holy martyr to his own city. There was a river which used flow down and floods this city. The bishop constructed a basilica at the source of the river, and deposited there the corpse of the holy martyr; and the river was turned down the other side of the mountain, and the city has been kept safe until the present day*». Η δημιουργία λοιπόν ενός ναού προς τιμήν του αγίου στην περιοχή αυτή της Ιταλίας, μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως παράλληλα με την ανέγερση του ναού δημιουργείται και ο εικονογραφικός τύπος του αγίου. Πότε όμως γίνεται αυτή η ενέργεια του Αθανάσιου. Όπως είδαμε παραπάνω, ο άγιος Χριστόφορος πεθαίνει με μαρτυρικό θάνατο το 308, ενώ πέντε χρόνια αργότερα, το 313, ο Κωνσταντίνος από κοινού με τον Λικίνιο υπογράφουν το «Έδικτον του Μιλάνου» με το οποίο επιτρέπεται η ελεύθερη άσκηση της χριστιανικής λατρείας, οπότε και η πράξη του Αθανασίου θα πρέπει να λαμβάνει χώρα λίγο μετά το διάταγμα των Μεδιολάνων. Έτσι, όταν τον 6ο αιώνα επί αυτοκράτορα Ιουστινιανού, το Βυζάντιο ανακαταλαμβάνει μεγάλο μέρος της Ιταλίας, είναι σίγουρο πως η περιφέρεια της Βυζαντινής Ανατολής επηρεάζεται ως ένα βαθμό από την πολιτιστική ακτινοβολία της Δυτικής επικράτειας, ενώ παράλληλα, με την πάροδο των χρόνων, το βυζαντινό στοιχείο θα επηρεάσει και αυτό με την σειρά του τις δυτικές επαρχίες της

αυτοκρατορίας, όπως επισήμανε μεταξύ άλλων ο καθηγητής Γιαννακόπουλος γράφοντας μεταξύ άλλων: «Το σημαντικό σημείο είναι πως στον 11ο αιώνα τμήματα της νότιας Ιταλίας, πρωταρχικά η Καλαβρία, είχαν σχεδόν απόλυτα βυζαντινοποιηθεί, τόσο στην παιδεία όσο και στην θρησκεία, και ως τον 15ο αιώνα θα είναι τα κύρια προχωρημένα φυλάκια της βυζαντινής επιρροής στην Δύση». Εδώ βέβαια είναι το μεγάλο πρόβλημα. Ποιος είναι ο εικονογραφικός τύπος που δημιουργείται την περίοδο αυτή.

Βάσει των παραπάνω οδηγούμαστε στο συμπέρασμα πως ο αρχικός εικονογραφικός τύπος του αγίου θα παρουσίαζε τον άγιο με στρατιωτική στολή και με το σύμβολο του σταυρού, ως μάρτυρας και δη στρατιωτικό, ενώ η μορφή του θα πρέπει να ήταν αποτρόπαιη που θα έμοιαζε με σκύλου. Έτσι με την πάροδο των αιώνων, το απόκοσμο και δύσμορφο πρόσωπο του αγίου Χριστόφορου μετατρέπεται σε μορφή σκύλου και έτσι έχουμε την τοιχογραφημένη παράσταση στον ιερό ναό των αγίων Αναργύρων στο Αντρώνι Ηλείας που χρονολογείται τον 8ο αιώνα, να τον παρουσιάζει με μορφή σκύλου. Ωστόσο λίγα χρόνια αργότερα, και κυρίως μετά τη λήξη της εικονομαχικής περιόδου, ο εικονογραφικός τύπος του αγίου θα μετατραπεί από κυνοκέφαλο σε κανονική μορφή με το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της μεταφοράς του Χριστού στους ώμους του. Η αλλαγή αυτή οφείλεται αφενός στη προσπάθεια ενστερνισμού των κανόνων της Πενθέκτης Οικουμενικής συνόδου σχετικά με τον συμβολισμό στην εικονογράφηση και αφετέρου στην επιθυμία των εικονογράφων να αποφεύγουν προοδευτικές εικονογραφήσεις, κυρίως σε μία εποχή που μόλις τώρα αρχίζει να διαμορφώνεται ένα νέο εικονογραφικό πρόγραμμα σε μια εκκλησιαστική κοινωνία που προσπαθεί να ορθοποδήσει μετά την λήξη της εικονομαχικής διαμάχης που δημιούργησε σοβαρά προβλήματα, τόσο σε πεδίο πολιτικής διακυβέρνησης, όσο και σε πεδίο θρησκευτικό, εκκλησιολογικό και εν γένει πνευματικό. Έτσι λοιπόν, γίνεται μια προσπάθεια για να διαμορφωθεί ένας νέος εικονογραφικός τύπος σχετικά με τον άγιο Χριστόφορο ο οποίος να μην στηρίζεται τόσο στην μορφή του, όσο στο όνομά του, το οποίο και τελικά αποτελεί το άλλοθι για την διαμόρφωση του τύπου του αγίου που μεταφέρει τον Χριστό στην πλάτη του, αν και σε καμιά αγιολογική παράδοση, είτε ελληνική, είτε λατινική, είτε αιθιοπική, στο βίο του Χριστόφορου, ούτε διασώζεται, ούτε και αναφέρεται πουθενά κανένα σχετικό περιστατικό. Οπότε και τον 14ο αιώνα έχουμε την πρώτη σχετική εικονογράφηση του αγίου, μεταφέροντας τον Χριστό, όπως προκύπτει από το φορητό σύνολο που προέρχεται από τέμπλο εκκλησίας, πιθανόν δημιούργημα ζωγράφου της Καστίλης του 14ου αιώνα, το οποίο βρίσκεται στο μουσείο του Prado στη Μαδρίτη.

Το τέμπλο, από το οποίο και προέρχεται η εικονογράφηση, είναι πλούσια διακοσμημένο με το μεσαίο τμήμα να μοιάζει ναΐφ και να παρουσιάζει τον άγιο Χριστόφορο να αναπαρίσταται σε όψη, περνώντας το βρέφος Ιησού από ένα ποτάμι. Το στοιχείο αυτό, αν και όπως είδαμε δεν ερείδεται επί καμίας αγιολογικής βάσης, εντούτοις εισήλθε στην εικονογραφία του αγίου σε μία προσπάθεια αντικατάστασης της κυνοκέφαλης μορφής του αγίου, και με την πάροδο των χρόνων εισέρχεται στα αγιολογικά κείμενα, καθίσταται αναπόσπαστο τμήμα της βιογραφίας του αγίου και αποτελεί πλέον παράδοση, οπότε σύμφωνα με αυτή, το βάρος του παιδιού βύθισε τον άγιο στο νερό, βαφτίζοντάς τον έτσι. Η απεικόνιση του νερού και των ψαριών γύρω από τα πόδια του αγίου δείχνουν πως πρόκειται για παλιά εικόνα, ενώ τα τμήματα που περιβάλλουν το κεντρικό κομμάτι και που εικονίζουν σκηνές από τη ζωή του αγίου, είναι φανερά πιο ρεαλιστικά στη μορφολογία και την κίνηση. Παρά την διεξοδική διακόσμηση και το γέμισμα, που μπορεί να προστέθηκαν και αργότερα, το μεσαίο κομμάτι δείχνει να ζωγραφίστηκε από κάποιον καλλιτέχνη ανέγγιχτο από τις καινοτομίες στην εικονογραφία της Ιταλίας. Ήδη από τον 13ο αιώνα Ιταλοί ζωγράφοι όπως ο Cimabue και ο Duccio προσπάθησαν να απαλείψουν τη βυζαντινή επιρροή και να πετύχουν μεγαλύτερο ρεαλισμό και προοπτική στα έργα τους. Αυτή η τάση συνεχίστηκε από άλλους καλλιτέχνες και εξαπλώθηκε τον 14ο

αιώνα. Αυτή την τάση ακολουθεί και ο Hieronymus Bosch όταν το 1480, κατόπιν παραγγελίας αποδίδει ζωγραφικά την διαμορφωμένη πλέον δυτική εικονογραφία του αγίου Χριστόφορου να μεταφέρει τον Χριστό επί των ώμων του.

Παρατηρώντας τις εικόνες του αγίου Χριστόφορου, βλέπουμε πως η μορφή του αγίου είναι καθαρά ανθρώπινη, απουσιάζουν εξώκοσμα και αφύσικα χαρακτηριστικά και από τις δύο συνθέσεις και πως πλέον παύει ο τύπος του αγίου όχι τόσο να έχει εξώκοσμη όψη, όσο το να εικονίζεται με την κλασική στρατιωτική ενδυμασία και παράλληλα να φέρει τον σταυρό, ενδεικτικό ότι πρόκειται για μάρτυρα. Αυτό το στοιχείο θα του δούμε και σε μεταγενέστερες εικονογραφήσεις του αγίου, όπως η τοιχογραφημένη παράσταση από τον ιερό ναό της Ζωοδόχου Πηγής στη Παιανία της Αττικής, που χρονολογείται το 1946 και είναι έργο του αείμνηστου Μικρασιάτη αγιογράφου Φώτη Κόντογλου. Η μονοπρόσωπη αυτή λιτή σύνθεση δείχνει καθαρά τις εικαστικές δυνατότητες του Κόντογλου, ο οποίος δεν κάνει καμία προσπάθεια να πρωτοτυπήσει ως προς την μορφή της σύνθεσης καθώς αναζωγραφεί ένα εικονογραφικό τύπο ήδη γνωστό κυρίως στη μεταβυζαντινή ζωγραφική παράδοση, προερχόμενο από τη ζωγραφική παράδοση της δύσης.

Είναι σημαντική αυτή η παράσταση του Κόντογλου, δείχνοντας τον άγιο να περπατάει μέσα στα βυζαντινότροπα ζωγραφισμένα νερά φέροντας στη πλάτη του τον Χριστό, προς τον οποίο στρέφει το βλέμμα του κοιτώντας τον με ήσυχο και καθαρό βλέμμα. Ο Χριστός, εικονίζεται σε μικρή ηλικία, να κρατάει ειλητάριο, ενώ με το αριστερό χέρι Του ευλογεί τον άγιο αγγίζοντας τον στη κεφαλή. Αυτό όμως που είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακό είναι ο τρόπος με τον οποίο ο Κόντογλου συνδέει τα ποικίλα στοιχεία της εικόνας προκειμένου να δοθεί ενότητα και ζωντάνια στη σύνθεση χωρίς ωστόσο να χάνεται ούτε η ιεροπρέπεια, ούτε και η μνημειακότητα της σύνθεσης. Συνάμα, επιλέγει μια ήσυχη χρωματική ακολουθία, δένοντας παράλληλα τα χρώματα με τους φωτισμούς, δίνοντας με αυτόν τον τρόπο ενότητα στη ζωγραφιά και καλλιεργώντας την ανάλογη αίσθηση της μεγαλοπρέπειας στον θεατή. Είναι σημαντική η αναφορά στον Κόντογλου διότι η εικαστική του προσπάθεια διατρανώνει την αλήθεια για τη συνέχεια και τη λειτουργικότητα της τέχνης που υπηρετεί, η οποία στην πραγματικότητα ισοδυναμεί με τη διατήρηση της ενότητας της ίδιας της ζωής μιας κοινωνίας, επισημαίνει μεταξύ άλλων ο καθηγητής Γεώργιος Κόρδης. Προσπαθεί λοιπόν να επαναφέρει το βυζαντινό ζωγραφικό τρόπο στην απόδοση των ορθόδοξων εικόνων, χωρίς ωστόσο να ενδιαφέρεται για τον εικονογραφικό τύπο, την ορθότητα του ή μη, την θεολογική ή την συμβολική του τεκμηρίωση. Στοχεύει στο να επαναφέρει τη βυζαντινή αγιογραφική απόδοση όχι όμως και στην ορθότητα των εικονογραφικών τύπων. Έτσι όταν ιστορεί τον άγιο Χριστόφορο να μεταφέρει στη πλάτη του τον Χριστό, δεν τον απασχολεί αν αυτός είναι ο ορθός τύπος ιστόρησης του αγίου, αντιθέτως προέχει η εικονογράφησή του να έχει τα χαρακτηριστικά, τεχνοτροπικά και όχι μόνο, της καθαρής βυζαντινής αγιογραφίας.

Οι εικόνες, είτε αφηγηματικές, είτε λατρευτικές είχαν πάντα ένα ιδιότυπο λειτουργικό περιεχόμενο που έχει κατοχυρωθεί θεολογικά. Στοχεύουν στο να διδάξουν και να απεικονίσουν το δόγμα της εκκλησίας, και εν τέλει να ωθήσουν τους πιστούς στην επικοινωνία με τον Τριαδικό Θεό. Οπότε για να επιτευχθεί ο στόχος αυτός των εικόνων θα πρέπει η λατρευτική εικόνα να μοιάζει στο αρχέτυπο, στο πρόσωπο δηλαδή που αναπαριστά, είτε πρόκειται για τον σαρκωμένο Υιό και Λόγο του Θεού, είτε για μάρτυρα ή άγιο. Αυτή η προϋπόθεση καθιστά την ορθόδοξη αγιογραφία τέχνη καθαρά ιδεαλιστική, που ενδιαφέρεται για τα πνευματικά ιδεώδη και για την πραγματικότητα που: «οὔκ ἐστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου». Έτσι από την αρχή εμφανίζεται στη χριστιανική αγιογραφία ο ρεαλισμός που γίνεται το μέσο έκφρασης για να δηλωθεί η υποταγή του υλικού στο πνευματικό, της κοσμικής πραγματικότητας στη θεία.

Ωστόσο το μεγάλο ενδιαφέρον της τέχνης αυτής είναι η γνώση και η δυνατότητα της μετοχής των πιστών στην άκτιστη θεία Βασιλεία του Θεού, χωρίς όμως να παραθεωρεί πως ο παρόν κόσμος αποτελεί μια οντολογική πραγματικότητα, και τούτο διότι ο άνθρωπος ως διττή προσωπικότητα έχει θνητό σώμα και αθάνατη ψυχή, οπότε μετέχει του κτιστού κόσμου και συνάμα καλείται να μετάσχει στην άκτιστη πραγματικότητα. Τόσο ο Χριστός όσο και μετέπειτα οι άγιοι, μέσω της αγιογραφίας μετέχουν και των δύο κόσμων. Ανήκουν μεν στον κόσμο της αιωνιότητας, όμως με την ιστορική τους ύπαρξη συνδέονται με τον παρόντα κόσμο, επομένως τα στοιχεία της φυσικής πραγματικότητας αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της χριστιανικής τέχνης. Ο αγιογράφος αποδίδει το σώμα του αγίου υπό το πρίσμα της Παύλειας διδασκαλίας: «τὸ σῶμα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου πνεύματός ἐστιν», και παράλληλα η μορφή του εκάστοτε αγίου αποδίδεται μέσω από το άκτιστο και θείο πυρ της Θεότητας, αποδεικνύοντας συνάμα πως το εικονιζόμενο σύνολο δεν είναι ένα απλό βιολογικό σώμα, αντιθέτως είναι ένα σύνολο τεθεοποιημένο, πλημμυρισμένο από τις δωρεές της θείας χάριτος και πως σε αυτό ενοικεί πλέον το άγιον Πνεύμα. Υπό το πρίσμα αυτό δικαιολογείται η απόδοση του αγίου Χριστόφορου με μορφή σκύλου. Ο σκληρός ρεαλιστικός τρόπος της απόδοσης του αγίου με κεφάλι σκύλου δεν δημιουργεί προβλήματα επί θεολογικής βάσης, αντιθέτως ενισχύει την αίσθηση του ρεαλισμού της χριστιανικής αγιογραφίας, καθώς οι αγιογράφοι μέσα από μια σκληρή και ομολογουμένως σπάνια παράσταση προσεγγίζουν την ιερή μορφή με θαυμαστό τρόπο, χωρίς ωστόσο να την στερούν από την αληθινή πνευματική φύση, δηλαδή το στοιχείο εκείνο του μη όντος «ἐκ τοῦ κόσμου τούτου».

Συνεπώς η νατουραλιστική απόδοση της μορφής δεν έγκειται στον σχεδιασμό μόνο, αλλά κυρίως σχετίζεται με την έννοια της αντικειμενικότητας που έχει ως προς τον πιστό. Ο άγιος Χριστόφορος είτε εικονίζεται ως κυνοκέφαλος, είτε ως άνθρωπος που μεταφέρει τον Χριστό στη πλάτη του είναι μέτοχος των δωρεών του αγίου Πνεύματος και καλείται να μετάσχει στο δείπνο της ουράνιας Βασιλείας. Δεν θα εξετάσουμε ποιός από τους δύο εικονογραφικούς τύπους είναι ο σωστός ή ο καλύτερος. Και τούτο διότι, συναμφότεροι πετυχαίνουν τον στόχο και τον σκοπό της χριστιανικής αγιογραφίας που δεν είναι άλλος από την αισθητοποίηση, μέσω της τέχνης, την παρουσία της Χάριτος του αγίου Πνεύματος στις ιερές μορφές. Η μορφή του αγίου Χριστόφορου, είτε με τον ένα, είτε με τον άλλο τρόπο αποδίδεται, εκπληρώνει στο ακέραιο τον ρόλο της, που δεν είναι τίποτα περισσότερο από το να θέσει τον πιστό-θεατή ως το σημείο αναφοράς. Έτσι ο πιστός γίνεται αναπόσπαστο τμήμα της σύνθεσης, είναι αναπόσπαστο τμήμα της εικόνας, η οποία υπάρχει όχι μόνο για αυτόν, αλλά και εξαιτίας αυτού και ως προς αυτόν, και τελικά μετέχει των δωρεών του αγίου. Για αυτό και ο ιερός Δαμασκηνός επισημαίνει χαρακτηριστικά: «*Οἱ γὰρ ἅγιοι καὶ ζῶντες πεπληρω-μένοι ἦσαν πνεύματος ἁγίου καὶ τελευτησάντων αὐτῶν ἡ χάρις τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀνεκφοιτήτως ἔνεστι καὶ ταῖς ψυχαῖς καὶ τοῖς σώμασιν ἐν τοῖς τάφοις, καὶ τοῖς χαρακτῆρσι καὶ ταῖς ἁγίαις εἰκόσιν αὐτῶν, οὐ κατΆ οὐσίαν, ἀλλὰ χάριτι καὶ ἐνεργείᾳ*».

Βιβλιογραφία

Αγαθαρχίδης Γεώργιος, Σχετικά με την ερυθρά θάλασσα (excerpta), ed. K. Müller, *Geographi Graeci minores*, vol. 1. Paris: Didot, 1855 (repr. Hildesheim: Olms, 1965).

Αριστοτέλης και σώμα Αριστοτελικό *Historia animalium,* ed. P. Louis, Aristote. *Histoire des animaux,* vols. 1-3. Paris: Les Belles Lettres, 1:1964, Lib. 1-4 (486a5-538b23): vol. 1. Lib. 5-7 (538b28-588a12): vol. 2. Lib. 8-10 (588a16-633b8, 633b12-638b36): vol. 3.

Γαλένος Μεδιολάνων *De anatomicis administrationibus libri ix,* ed. C.G. Kühn, *Claudii Galeni opera omnia,* vol. 2. Leipzig: Knobloch, 1821 (repr. Hildesheim: Olms, 1964): 215-731.

Δαμασκηνού Ιωάννη, Λόγος Α΄ περί των εικόνων, *M.P.G.* 94, 1249.

Διόδωρος Σικελός, *Ιστορική Βιβλιοθήκη* (lib. 1-20), ed. F. Vogel and K.T. Fischer (post I. Bekker & L. Dindorf), *Diodori bibliotheca historica,* 5 vols., 3rd edn. Leipzig: Teubner, 1:1888; 2:1890; 3:1893; 4-5:1906 (repr. Stuttgart: 1964): Lib. 1-4: vol. 1, ed. Vogel.

Ευστάθιος, Commentarium in Dionysii periegetae orbis descriptionem, ed. K. Müller, *Geographi Graeci minores,* vol. 2. Paris: Didot, 1861 (repr. Hildesheim: Olms, 1965): 201-407.

Ηρόδοτος, *Ιστορία,* ed. Ph.-E. Legrand, Hérodote. *Histoires,* 9 vols. Paris: Les Belles Lettres, 1:1932; 2;1930; 3:1939; 4 (3rd edn.): 1960; 5:1946; 6:1948; 7:1951; 8:1953; 9:1954.

Καλλισθένης Ψευδο-, *Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, Historia Alexandri Magni vel Pseudo-Callisthenes (Varia),* Recensio E (cod. Eton College 163), ed. A. Lolos and V.L. Konstantinopulos, Ps.-Kallisthenes. *Zwei mittelgriechische Prosa-Fassungen des Alexanderromans,* 2 vols. [Beiträge zur klassischen Philologie 141 & 150. Meisenheim am Glan: Hain, 1983]: 1:87-309; 2:11-207. vol. 1: ed. Lolos. vol. 2: ed. Konstantinopulos).

Του ιδίου, *Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου* (Varia), *Ἡ φυλλάδα τοῦ μεγαλέξαντρου* Recensio f, ed. G. Veloudis. *Διήγησις Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος* [Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη 39. Athens: Hermes, 1977]: 5-117.

Του ιδίου, *Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου* (Varia), *Διήγησις τοῦ Ἀλεξάνδρου. The tale of Alexander. The rhymed version Recensio poetica* (recensio R), ed. D. Holton [Βυζαντινὴ καὶ Νεοελληνικὴ βιβλιοθήκη. Thessalonica: n.p., 1974]: 103-185.

Του ιδίου, *Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου Recensio Byzantina poetica* (cod. Marcianus 408), ed. S. Reichmann, *Das byzantinische Alexandergedicht nach dem codex Marcianus 408 herausgegeben* [Beiträge zur klassischen Philologie 13. Meisenheim am Glan: Hain, 1963] *Lines 1-6120.

Του ιδίου, *Ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου* Recensio e, ed. J. Trumpf, *Anonymi Byzantini vita Alexandri regis Macedonum.* Stuttgart: Teubner, 1974: 1-178.

Κτεσίας Ιστορικός *Fragmenta,* FGrH 688: 3C:420-517. fr. 8b: P. Oxy. 22.2330.

Πτολεμαίος Κλαύδιος, *Geographia* (lib. 4-8), ed. C.F.A. Nobbe, *Claudii Ptolemaei geographia,* vols. 1-2. Leipzig: Teubner, 1:1843; 2:1845 (repr. Hildesheim: Olms, 1966).

Γιαννακόπουλος Κ.Ι. *Βυζαντινή Ανατολή και Λατινική Δύση, Δύο κόσμοι της Χριστιανοσύνης στο μεσαίωνα και στην Αναγέννηση, Μελέτες στην Εκκλησιαστική και Πολιτιστική Ιστορίας,* μτφρ. Κυριαζή Κωνστ/νου, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1966.

Διονυσίου, *Ερμηνεία: Διονυσίου του εκ Φουρνά, Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης,* εκδ. από τον Α. Παπαδόπουλο-Κεραμέα, Πετρούπολη 1909.

Δρανδάκης, Η Βυζαντινή τέχνη στη Μάνη

Καλοκύρη Κωνσταντίνου, *Η Ζωγραφική της Ορθοδοξίας, Ιστορική, Αισθητική και δογματική ερμηνεία της Βυζαντινής Ζωγραφικής,* Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1972.

Κόρδης Γ. *Ιεροτύπως, Η εικονολογία του ιερού Φωτίου και η τέχνη της μετεικονομαχικής περιόδου,* εκδ. Αρμός 2002.

Κόρδης Γ, *Παράδοση και Δημιουργία στο εικαστικό έργο του Φώτη Κόντογλου,* εκδ. Αρμός 2006.

Ουσπένσκι Λεωνίδα, *Η Θεολογία της εικόνας στην Ορθόδοξη εκκλησία,* μτφρ Μαρίνης Σπ., εκδ. Αρμός 1998.

Αλέξανδρου Ραγκαβή, *Λεξικόν της Ελληνικής Αρχαιολογίας,* υπό, τ. Α, εν Αθήναις 1891.

Bibliotheca hagiographica graeca antiquiae et mediae aetatis. 3rd ed. rev. and updated. Ed. François Halkin. Brussels: Bollandist Society, 1957. Repr. 1986.

Bibliotheca hagiographica graeca 309, H. Usener, Acta S. Marinae et S. Christophori in Festschrift zur funten Sacularfeier der Carl-Ruprechts-Universitat zu Heidelberg (Bonn, 1886), 56-76. Ehrhard I 622.

Bibliotheca hagiographica graeca 310 (G. Van Hooff) in *Anal. Boll.* 1 (1882), 122-148. Ehrhard I 622.

Bibliotheca hagiographica graeca 310c Exc. (prior pars) Usener 56-64 in infimis pagellis e cod. Paris. 1534. – Cf. codd. Hierosol. Sab. 242, saec. X, 383v-402, et 373 ; Mosq. 162 (Vladimir 308), saec. XI, fol. 161v-174 ; Patm. 257, saec. XI-XII, fol. 1v-15. (cf. Ehrhard I, 622, 6293).

Bibliotheca hagiographica latina antiquae et mediae aetatis. Orig. 2 vols., Brussels: Bollandist Society, 1898 and 1899. Repr. Brussels, 1949 and 1992. New supp., ed. Henri Fros, Brussels: Bollandist Society, 1986.

Leigh Dayton "Animal-headed humans appear in earliest art" στο *New Scientist* Print Edition, 21 November 2001 http://www.newscientist.com/.

David Woods, «The Origin of Cult of the St. Christopher», στο http://www.ucc.ie/ milmart/ chrsorig.html Οκτώβριος 1999.

The Passion of St. Christopher", *Revue Celtique* 34 (1913).

Liddell & Scott's Greek-English Lexicon, λήμμα: Κυνοκέφαλος και Κυνοπρόσωπος.

ARCHIVE ISSN 2654-2366 EBE/NLG